

BAŞKÖY KÖYÜ MEZARLARINA FARKLI PERSPEKTİFLERDEN BAKMAK

Looking At Başköy Village Tombs From Different Perspectives

Arş. Gör. Dr. Mürüvet HARMAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale, Türkiye, harmanmuruvet@gmail.com

Arş. Gör. Dr. Yavuz ERDİHAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale, Türkiye, yavuzerdihan@comu.edu.tr

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
03.08.2021

Kabul/Accepted:
03.09.2021

Sayfa/ Page:
252-271

Öz

Başköy Köyü son dönemlerde tarihi ve kültürel dokusu ile ön plana çıkan küçük fakat önemli bir köydür. Çünkü bu köy Demir Çağı'ndan günümüze kadar neredeyse kesintisiz bir biçimde yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. Yine 19. yüzyılın sonunda dünyaya gelen ve bir eser kaleme alan Başköylü Hasan Efendi'nin tanınırlığının artması da köyün popüler hale gelmesine vesile olmuştur. Ancak Başköy Köyü'nün asıl ünü sahip olduğu tarihi eserlerdir. Köyün hemen yakınında yer alan ve Demir Çağı'nda inşa edilen kale kalıntısı, bölgenin geleneksel mimari dokusunu yansıtan eski köy yerleşim yeri ve büyük bir alanı kapsayan mezar yapıları söz konusu eserler olup haklarında bilimsel çalışmalar yürütülmüştür. Bugüne kadar yapılan yayınlarda bahsi geçen eserler genellikle ayrı ayrı ele alınmıştır. Özellikle mezar yapıları ile ilgili yayınların sıklığı ve bu yayınlarda bunların daha çok köken, ikonografi ve sembolizm bağlamında ele alınması dikkat çekicidir. Oysa yürütülen alan araştırmasında mezar yapılarının çeşitliliği, yapım özellikleri, bezeme biçimleri, hatta üretim malzemelerinin farklılığı yerinde gözlemlenmiş ve bu yapıların sadece belli doğrultuda değil değişik yaklaşımlarla da değerlendirilebileceği anlaşılmıştır. Bu makalede Başköy Köyü mezar yapıları; tarih, atölye, usta, tipolojileri, betimleme anlayışları, dönemsel değişimler gibi birden çok bağlamda ele alınmaktadır.

10.32579/mecmua.978027

Anahtar Kelimeler: Başköy Köyü, Mezar Yapıları, İnanç, Bezeme, Motif.

Abstract

Başköy Village is a small but important village that has recently prominent with its historical and cultural texture. Because this village has been used as a settlement area almost uninterruptedly since the Iron Age. Again, the increase in the popularity of Başköylü Hasan Efendi, who was born at the end of the 19th century and wrote a piece, also helped the village to become popular. However, the real fame of Başköy Village is its historical artifacts. The castle ruins, which are located in the immediate vicinity of the village and built in the Iron Age, the old village settlement reflecting the traditional architectural texture of the region, and the burial structures covering a large area are the mentioned artifacts and scientific studies have been carried out on them.

The works mentioned in the publications made so far have generally been handled separately. It is noteworthy that especially the frequency of publications on tomb structures and the fact that they are dealt with in the context of origin, iconography and symbolism in these publications. However, in the field research carried out, the diversity of the tomb structures, their construction features, decoration styles and even the difference of the production materials were observed on site and it was understood that these structures could be evaluated not only in a certain direction but also with different approaches. In this article, the tomb structures of Başköy Village; It is discussed in more than one context such as history, workshop, master, typologies, understanding of description, periodical changes.

Keywords: Başköy Village, Tomb Structures, Belief, Embellishment, Motif.

Atıf/Citation: HARMAN, M., ERDİHAN, Y. (2021). Başköy Köyü Mezarlarına Farklı Perspektiflerden Bakmak. MECMUA - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi ISSN: 2587-1811 Yıl: 6, Sayı: 12, Sayfa: 252-271.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Arş. Gör. Dr. Mürüvet HARMAN

Yazar Katkı Oranı Beyanı/Author Contribution Rate: Araştırmacılar çalışmaya eşit oranda katkı yapmışlardır.

Çatışma Beyanı/Conflict Statement: Makalenin yazar/yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nin desteklediği SBA-2020-3135 kodlu "Başköy Köyü Tarihi Eserlerinin Tespiti" adlı araştırma projesi sonucunda kaleme alınmıştır.

Giriş

Erzincan'a bağlı Çayırılı İlçesi zengin bir tarihe sahiptir. Çayırılı'nın da içinde yer aldığı bölge M.Ö. 2. binden itibaren farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır (*Kuruluşunun 45. Yılında Tarihi Kültürü Coğrafyası ve İnsanı İle Çayırılı*, 1999: 33-46; Ceylan, 2000: 280). Bu durum bölgenin kesintisiz bir biçimde yerleşim alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Uzun tarihsel süreç ve farklı uygarlıkların varlığı sonucu bölgede zengin bir kültürel birikim oluşmuştur. Günümüze ulaşan tarihi kalıntılar bakımından Çayırılı'ya bağlı Başköy Köyü hem konumu hem de eserlerin çeşitliliği ile ön plana çıkmaktadır.

Başköy Köyü'nün 3 km. güneybatısında yer alan ve köy ile aynı isme sahip olan kale kalıntısından elde edilen bulgular, buradaki ilk yerleşim izlerinin Demir Çağ'ına ait olduğunu göstermektedir (Canan, 2019: 133). Coğrafi konumu nedeniyle ulaşım ve haberleşme yolları üzerinde kalan Başköy, Orta Çağ ve sonrasında da önemini hiç yitirmemiştir (Gül, 2011: 118; Canan, 2019: 130-131). Günümüzde ise yapılan araştırmalar ve özellikle Başköylü Hasan Efendi¹ ve O'na ait eser dolayısı ile gün geçtikçe popüler hale gelen bir yer konumundadır.

Her ne kadar yoğun bir tahribata uğramış olsa da, (geleneksel mimariye sahip eski köyün sel altında kalması, defnecilik faaliyetleri, gerekli koruma tedbirlerinin alınmaması vb.) bugün Başköy Köyü'nde çok sayıda bezemeli mezar yapısı, kale kalıntısı ve tüteklikli örtüye sahip geleneksel mimari dokuyu veren bir mekân mevcuttur. Bunların içinde mezar yapıları bezemeleri ve tipolojileri ile dikkat çekmektedir.

1. Başköy Köyü Mezarları ve Bunlar Hakkındaki Yaklaşımlar

Başköy'de mezarlık ortadan geçen bir yolun böldüğü, kuzey-güney yönlerinde uzanan iki tepelik alan üzerinde yer almaktadır (Görsel 1-2). Bunlardan kuzeydeki daha küçüktür ve içindeki mezarlar oldukça harap durumdadır. Köylülerce 'Eski Mezarlık' olarak adlandırılan bu mezarlık diğerine göre daha dik uzanan bir tepelik şeklindedir. Güneydeki mezarlık ise daha geniş bir alana yayılmakta ve içinde çok sayıda mezar yapısını barındırmaktadır. Bu mezarlığın hemen üst tarafında Seyyid Hasan Efendi'nin türbesi yer almaktadır. Sonradan inşa edilen bu türbe bir ziyaretgâha dönüşmüş, özellikle şifa bulmak isteyen hastaların uğrak yeri olmuştur (Bezgin, 2019: 74-77, 147).

Görsel 1-2: Başköy Köyü mezarlığı genel görünüşü (sol: kuzey, sağ: güney) (Orijinal).

Erzincan ve yakın bölgelerde mezarlıkların genellikle yerleşim yerinden yukarıda tepelik ya da eğimli bir arazi üzerine yapıldığı görülmektedir. Bu durum Başköy Köyü mezarlığı için de geçerlidir. Mezarlıkların ve türbelerin yerleşim yerine hakim konumda yapılması tabiat zevki ve bunun ölümden sonra da devam ettiği yönünde yorumlanmıştır (Karaca, 2001: 505).

¹Başköylü Hasan Efendi dede soyundan bir kişi olup 19. yüzyılın sonunda dünyaya gelmiş ve 1973 tarihinde vefat etmiştir. Kerametleri ile ün salan Hasan Efendi Alevî inancı ile ilgili de bir eser kaleme almıştır (*Başköylü Seyyid Hasan Efendi*, 2008).

Başköy Köyü mezarlığında gerek form gerekse bezeme açısından tarihsel öneme sahip pek çok mezar yapısı bulunmaktadır. Bu mezar yapıları araştırmacıların dikkatini çekmiş ve son yıllarda konuyla ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır (Gündoğdu, 1997; Gündoğdu, 1999, Özkan, 2002; Berkli, 2007; Çal, 2007; Çal, 2011). Söz konusu çalışmalarda genel yaklaşımın; mezar yapılarının tipolojik olarak sınıflandırılması, bunların kökeni ve kullanılan motif ve objelerin kaynak ve sembolizmi üzerine olduğu görülmektedir.²

Başköy’de mezar yapıları taş malzemedendir yapılmıştır. Levha şeklinde taşların dikdörtgen bir çerçeve oluşturacak biçimde düzenlendiği klasik mezar formu dışında, günümüze; 1 adet koç/koyun heykeli³ ve 27 adet lahit (şâhideli-şâhidesiz) tipte mezar yapısı ulaşılmıştır. Koç/koyun şeklindeki mezar yapısı orijinal yerinde olmayıp, diğerlerinin de bir kısmı tahribata uğramıştır (Görsel 3). Kimi yayınlarda bahsi geçen insan figürlü olanlar ise artık mevcut değildir (Görsel 4). Sözlü aktarımlara göre mezarlık alanında daha önce toprak altına yapılmış mezar odaları ve bunların içinde günlük kullanım eşyaları yer almaktayken bugün bunların hiçbirinden bir iz kalmamıştır (G. Erdoğan, kişisel görüşme, 2 Mart, 2021).

² Mezar yapıları tipolojik olarak; şâhideli, sandukalı-şâhideli, insan figürlü, koç-koyun veya lahit, koç heykeli, şâhede taşlı ve insan heykeli şeklinde gruplara ayrılmıştır (Özkan, 2002: 612-614). Bunların içinde özellikle şâhideli-sandukalı ve insan figürlü olanlarının Anadolu’da ender bulunan türde oldukları söylenmektedir (Gündoğdu, 1999: 57). Yürütülen saha çalışmalarında mezarlıkta kırkın üzerinde bezemeli ve 5 koç/koyun mezar yapısı olduğu; koç/koyun şeklinde olanlarının daha fazla sayıda olduğu ancak bir kısmının başka yerlere götürüldüğü tespit edilmiştir (Özkan, 2000: 34). Aynı mezarlıkta yapılan başka bir alan araştırmasında ise koç/koyun şeklinde iki adet mezar yapısı belgelenmiş bir tanesinin ise müzeye götürüldüğü kaydedilmiştir (Berkli, 2007: 159). Tipolojileri oluşturulmaya çalışılan mezarlar ise daha çok köken ve sembolik/ikonografik çözümleme doğrultusunda incelenmiştir. Ancak sembolik/ikonografik yorumlamaların büyük bir bölümü de yine köken bağlantılı ele alınmıştır. Söz konusu yaklaşım doğrultusunda yer yer Başköy Köyü’ne yakın kimi köylerdeki mezarlar da incelenmiştir (Gündoğdu, 1997: 135-142; Gündoğdu, 1999: 57-62; Özkan, 2002: 611-619; Berkli, 2007; Çal, 2007: 125-154; Çal, 2011: 220-239).

³ Mezarlıkta yer alan ve bugüne sadece birinin kaldığı koyun/koç şeklindeki mezar taşları hakkında geniş bir literatür oluşmuştur. Son dönem araştırmalarında bunların; Orta Asya’dan Çin’e Hindistan’a Hazar Denizi’nin kuzeyinden Macaristan’a Afganistan, Gürcistan, Ermenistan, İran, Irak, Suriye, Mısır’a kadar geniş bir alanda karşımıza çıktığı ve 12. yüzyıl itibarıyla yoğun bir biçimde kullanıma girdikleri (Davun, 2016: 243; Güven, 2019: 345-363), Anadolu’da geniş bir alanda görüldükleri (İğdir, Kars, Ardahan, Erzurum, Erzincan, Elazığ, Ağrı, Van, Bitlis, Tunceli, Hakkâri, Tokat, Amasya, Rize) (Sevgen, 1950; Danık, 1990; Gülensoy, 1992; Danık, 2004: 9; Alyılmaz ve Alyılmaz, 2017: 317; Güven, 2019: 345-363) ve bunların Anadolu’da 10. yüzyıldan önce ortaya çıktıkları kabul edilmektedir (Berkli, 2007: 230). Yine bunların tamamının mezar taşı görevi görmediği bazılarının ruhlara saygı, koruyucu ruh ya da soylu kişilerin anısına yapıldıkları da belirtilmektedir (Çoruhlu, 2001: 36-37; Özkan, 2000: 33). Başköy Köyü mezarlığı içinde kalan koyun/koç şeklindeki mezar yapısının üzerinde her hangi bir bezeme bulunmamaktadır. Sadece kıvrık boynuzları, burnu ve kuyruk kısmı kabartma ve oyma teknikleri uygulanarak belirgin hale getirilmiştir. Bu özelliği ile erken tarihli olabileceği düşünülmektedir. Çünkü koyun/koç şeklindeki diğer örnekler incelendiğinde çoğunluğunda bezemeye yer verilmediği; haç, geometrik motifler, hançer, binicili ve binicisiz at, rozet, yıldız, çarkıfelek gibi süsleme öğelerinin daha geç örneklerde yoğunlaştığı bilinmektedir (Berkli, 2007: 161). Erken dönemlerden itibaren geniş bir coğrafyada karşımıza çıkan koyun/koç şeklindeki mezar taşları her ne kadar Karakoyunlu ya da Akkoyunlu devletleri ile ilişkilendirilip onların birer ongunu olarak görülsede (Özkan, 2002: 611, 613) bunlardan İslâm sonrası yapılanların kurban ve ölüm, öncesindekilerin ise Şamanist inanç doğrultusunda üretildikleri söylenmektedir (Özkan, 2002: 612). Yine mezar taşlarının üzerindeki damgalar boy-aşiret damgası (Berkli, 2007: 88); koyun/koç motifinin kendisi ise “Türk Hayvan Üslubu”nun vazgeçilmez bir öğesi olarak görülmüştür (Berkli, 2007: 66).

Görsel 3: Başköy Köyü mezarlığında yer alan koç/koyun biçimli mezar yapısı (Orijinal).

Görsel 4: Başköy Köyü mezarlığında yer alan insan biçimli şâhideye sahip mezar (Gündoğdu, 1997, 138).

Üzerinde herhangi bir süsleme unsurunun görülmediği koç/koyun biçimindeki mezar yapısı dışında, diğer mezar yapılarında yoğun bir bezeme göze çarpmaktadır. Bezemelerde; silah, fişeklik, hançer, kılıç, ibrik, tarak, mızrak, leğen, tepside fincanlar veya bardaklar, binicili/binicisiz ve genellikle hareket halinde at, çarkıfelek, bitkisel ve geometrik bezemeler (ağaç, daire içinde çok kollu yıldızlar), çaydanlık, ay yıldız, Bektaşî yazı resimleri, mimari öğeler (konak, ev) gibi zengin bir motif dünyasına yer verilmiştir. Bunların terkinde ise belli bir şemanın izlendiği ve dönemsel olarak farklı uygulamalara gidildiği görülmektedir (Görsel 5-6-7-8).

Görsel 5-6-7-8: Çeşitli bezemelere sahip mezar yapıları (Orijinal).

Mezar taşlarındaki bezemelerin çeşitli sembolik anlamlar barındırdığı ve ölen kişinin yaşamı ve şahsiyeti ile ilgili bilgi vermek amacıyla yapıldığı genel kabul görmektedir (Gündoğdu, 1999: 57; Tokat ve Çalış, 2016: 197). Bu bakış açısıyla yapılan değerlendirmeler neticesinde silahların genelde şehit, gazi veya öldürülmüş kişilerin mezarlarında yer aldığı; ölen savaşçının yiğit, genç veya cömert biri olduğuna işaret ettiği dile getirilmiş ve bunların daha çok erkek mezar taşlarında yer aldığı

vurgulanmıştır (Baykara, 1972: 54; Özkan, 2000: 35; Özkan, 2002: 612; Tokat ve Çalış, 2016: 228-229; Davun, 2016: 243).⁴

Ancak bazı sembolik okumalarda hançer gibi kesici aletler yaşam bağını kesen nesne olarak görülmüştür (Davun, 2016: 243). Günlük kullanım eşyalarının ise kadınlara ait mezarlarda olduğu; geometrik ve bitkisel bezemelerin ise tamamen dekoratif amaçlı yapıldığı söylenmektedir (Baykara, 1972: 54; Özkan, 2000: 35). Bunların dışında mezarların neredeyse hepsinde yer alan ibrik; ölüm, ahiret, imanlı oluş, temizlik, paklık, tepsi ise; konukseverlik sembolü olarak görülmüş ve ölenin yaşamına gönderme yaptığı yönünde değerlendirilmiştir (Özkan, 2002: 612; Altier, 2019: 166-167).⁵

Ölenin yaşamı ile ilgili diğer bir değerlendirme mimari öğelerle ilgili yapılmıştır. Örneğin bir mezarda yer alan Batılı tarzdaki iki katlı ev/konak tasviri ölen kişinin hatırı sayılır bir kadın olduğu ve bunun neticesinde mezarda yer aldığı şekilde yorumlanmıştır (Göndoğdu, 1999: 59). Mezarlarda yer alan kimi motifler ise inanç temelli olarak değerlendirilmiştir. Bunlardan en iyi bilineni el motifi olup bu imge Şîi ve Caferî inancı bağlamında ele alınmıştır (Arslan, 2008: 62). Bunun dışında bezemelerin tamamı Alevî inancı bağlamında değerlendirilmiştir. Koç/koyun ve insan şeklindeki mezar taşları Orta Asya ve Şamanizm ile ilişkilendirilmiş ve Alevî inanç çevrelerinde İslamî sembollere dönüştürüldüğü iddia edilmiştir (Göndoğdu, 1999: 57, Özkan, 2000: 35; Özkan, 2002: 614; Dölek, 2019: 157-181).⁶

2. Başköy Köyü Mezarlarına Farklı Perspektiflerden Bakmak

2.1. Mezar Taşları ve Üretildikleri Dönemler, Atölyeler ve Ustalar

Önceki çalışmalar Başköy mezarlarının tipolojileri konusunda bazı sınıflandırma ve tanımlamalar barındırmaktadır. Ancak bu tanımlamaların tutarlı ve açıklayıcı olduğunu söyleyebilmek pek mümkün görünmemektedir. Örneğin bir mezar tipinin 'şahideli' olarak tanımlanması aşağı-yukarı tüm örnekler şahide içerdiğinden pek anlamlı bir öneri gibi durmamaktadır. Aynı zamanda 'lahit' tipi tanımlaması da, bu formdaki mezar yapılarının yapısal farklılık gösteren pek çok alt tipolojisi olması nedeniyle yeterince açıklayıcı değildir. Bugün Başköy mezarlarına bakıldığında tek bir örneği kalmış koç/koyun heykelli mezar yapısı (Görsel 3) dışında günümüze ulaşan üç farklı tipte mezar yapısı görülmektedir. Daha tutarlı bir sınıflandırma oluşturma ve daha geniş bir perspektiften konuyu değerlendirme adına çalışmamızda Başköy mezar yapıları, yapısal özellikleri temelinde TİP-1, TİP-2, TİP-3 şeklinde tanımlanmıştır. İlerleyen bölümlerde bu sınıflandırmanın hem tipoloji hem de; kronoloji, atölye faaliyetleri ve bezeme açısından daha tutarlı bir çerçeveyi ortaya koyacağı görülebilecektir (Görsel 9-10-11).

⁴ Yapılan bazı araştırmalarda; söz konusu objelerin askeri aletler olduğu ve özellikle geç dönem Osmanlı'da Hamidiye Alayları'nda yer alan kişilerin mezarlarında yer aldığı, dolayısıyla bu alayın kıyafet ve silah teçhizatının yansımalarının mezarlarda görüldüğü saptamaları vardır (Tokat, 2016: 228-229). Bu da söz konusu objelerin mezar sahibinin kimliği ile doğrudan ilişkili olabileceğini göstermektedir.

⁵ Yürütülen saha çalışmasında söz konusu bezemelerin genellikle bir arada verildiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle motifler ile mezarda ölen kişinin cinsiyeti arasında bir ilişki kurulması doğru gözükmemektedir.

⁶ Kimi araştırmacılar motiflerin belli inanç ya da geleneğe bağlı olmadan kullanıldığını da söylenmektedir (Haseki, t.y.:17). Yine bazı yayınlarda bezemelerdeki bu yoğunluk ile okur-yazar azlığı arasında bir ilişki kurulmuştur (Gümüsoğlu, 2004: 48).

Görsel 9-10-11: Başköy Köyü mezarlığında yer alan TİP-1, TİP-2 ve TİP-3 mezar yapıları (Orijinal).

TİP-1 mezarlar; kabaca 4 dikdörtgen taş levhanın dikdörtgen bir çerçeve oluşturacak şekilde birleştirilmesiyle; TİP-2 kesme taş blokların dikdörtgen bir kütle oluşturacak şekilde dizimiyle, TİP-3 mezar yapıları ise yekpare taş bloktan yapılmıştır. Bazılarının üzerindeki yazıtlardan anlaşıldığı üzere Başköy mezarları 19. yüzyılın ortasından itibaren yapılmaya başlanmış ve bu mezar yapım geleneği 1950'li yıllara kadar sürdürülmüştür. Bütüne bakıldığında, mezar yapılarının; kullanılan taşın niteliği, tipoloji, bezeme (özellikle motif seçkisi) ve mezarlık alanı içerisindeki konumları nedeniyle farklı dönem ve atölye/ustalar tarafından yapıldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Cumhuriyet dönemine tarihlenen mezarlar, güneydeki mezarlığın en üst kısmında yer almakta ve çok yeni tarihli mezarların içinde dağınık halde bulunmaktadır. Diğer mezarların ise tepelik alanların köye yakın kısmında (özellikle de ortadan geçen yola yakın) konumlandırılmış oldukları görülmektedir. Dönem veya atölye/usta farklılaşması sadece mezarların konumlarından değil bezemelerden de okunabilmektedir. Her ne kadar mezarlarda yer alan bezemelerde genel olarak bir süreklilik olsa da, farklı motif seçkileri, farklı kompozisyon ve düzenleme anlayışı, teknik ve işçilik açısından ortaya çıkan çeşitlilik dikkatten kaçmamaktadır. Örneğin; farklı boyutlardaki düzgün kesme taş blokların bir araya getirilmesiyle yapılmış mezarlarda (TİP-2), bezemeler ibrik-leğen, at, silahlar, kahve ile ilgili gereçler, geometrik motifler şeklinde gruplandırılarak birer taş blok üzerine yapılmış ve özellikle mezarın en üst iki sırasına gelecek biçimde yan yana dizilmişlerdir (Görsel 12). Yekpare taştan yapılmış mezarların erken tarihli olanlarında ise daha çok bitkisel ve geometrik motifler kullanılmışken, geç tarihli olanlarda hem yeni motiflere yer verilmiş hem de daha önceki motiflerin bir kısmı tekrar edilmiştir (Görsel 5-6). Bu durum mezarların farklı dönemlerde ve atölyelerde üretildiklerinin bir işaretidir.

Görsel 12: Başköy Köyü mezarlığında yer alan bir mezar yapısı örneği (Orijinal).

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Erzincan'da yer alan tarihi mezar yapılarının tamamı çalışılmadığı, yakın bölgelerde yer alan mezarlarla ilişkisi ayrıntılı bir biçimde incelenmediği, yine bölgedeki tarihi mezar taşı atölyeleri/ustaları ile ilgili bir veri elimizde bulunmadığı için Başköy Köyü mezarlarının usta ya da atölyelerini tespit etmek şimdilik mümkün gözükmemektedir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi teknik özelliklerinden dolayı mezarların farklı ellerden çıktığını söylemek mümkündür.

3.2. İnanç ve Mezar Taşları

3.2.1. Ölüm Kültü ve Mezar Taşları

Mezar yapıları ölüme ilişkin kült ve inanışların izlerini de yansıtmaktadır. Ölümün insan için ne denli sarsıcı bir olgu olduğu ve neredeyse her inançta merkezi bir öneme sahip olduğu göz önüne alındığında; mezarların şekillenmesinde ve bezenmesinde de inançların etkisi aşikârdır. Başköy'deki mezarlarda da bu durum görülmektedir. Mezarlık alanının köyün hemen yanı başında, yerleşim yerinden daha yukarı bir seviyeye konumlandırılması ölüm ile kurulan ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Böylelikle yaşam ve ölümün bir arada olmasıyla ölen kişilerin anılması, hatıratının yaşatılması sağlanmıştır. Öte yandan, mezarlığın yerleşim yerine yakın tutulması ve tepelik alanlara yapılması işlevsellik yönüyle de ilişkili durmaktadır. Böylece hem gömü işleri (mevsim ve hava olaylarına bağlı olarak) kolay bir biçimde yapılabilen hem de tarımsal amaçla kullanılmayacak araziler mezarlık alanı olarak değerlendirilmektedir.

Başköy mezarlığında dikkati çeken bir durum da mezarların çeşitliliğidir. Bunların bir bölümü günümüze ulaşmamış ya da tahrip olmuşsa da, erken dönemlerden itibaren yerleşim yeri olarak kullanılan bu köyde kültürel ve dönemsel çeşitliliği yansıtan mezar yapıları aynı zamanda ölüm ile ilgili yaklaşımları da bizlere sunmaktadır. Mezarlar içerisinde sayıca az oluşları bakımından koyun/koç şeklinde olanlar ön plana çıkmaktadır. Bunların işlevinin ne olduğu henüz kesin olarak belirlenememiştir. Bugüne ulaşan tek örneğin özgün yerinde olmaması, diğerlerinin ise bir mezar taşı olup olmadığı hakkında araştırma yapılmaması bunları sorunlu hale getirmektedir. Ancak bunlar mezarlık alanında yer aldığı için doğrudan ölüm kültü ile ilişkili oldukları düşünülebilir. Bununla birlikte, her birinin bir mezara mı ait oldukları, yoksa koruyucu veya ata kültü ile ilişkili olarak mı bu kadar az yapıldıkları henüz belli değildir. Yine bunların bezemesiz ve tarihsiz oluşları üretildikleri dönemin aydınlatılmasını engellemektedir⁷.

Diğer mezar yapılarının ise genel olarak İslâm inancını yansıttığı söylenebilir. Geniş bir coğrafyada izleri sürülebilen bu mezar yapılarının bezemeli olanları ise her bir motifin yapılış amacı ve inançla olan bağlantısı bakımından önem arz etmektedir. Mezar yapıları gözden geçirildiğinde, 1850'den başlayıp 1950'lere kadar neredeyse yüzyıl kadar kesintisiz devam eden bir bezeme anlayışının olduğu;

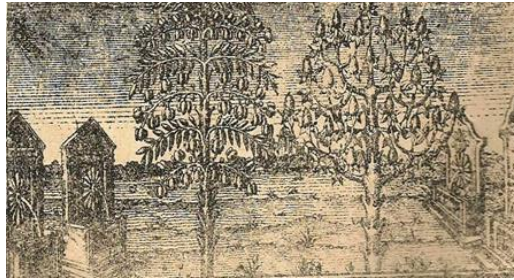
⁷ 2012 yılında yapılmış Alevî inancına sahip bazı kişilerin mezarlarında şâhidelerin üstüne (baş kısmında) koç başı ve güller yerleştirilmiştir. Bu motiflerin anlam değişimine uğrayarak mezarlarda kullanıldığı bilinmektedir (Çopuroğlu, 2019: 36-57).

binicili/binicisiz hareket halindeki at, ağaçlar, ibrik, kesici ya da ateşli silahlar, mutfak gereçleri, bitkisel motifler gibi bazı öğelerin sıklıkla kullanıldıkları görülmektedir ve bir kısmı ölüm kültü ile yakından ilişkilidir. Bunlar içerisinde en iyi bilinenler ise ağaçlar ve çiçeklerdir.

Osmanlı'da mezar taşlarında servi, gül, nar ve hurma ağacı en sık karşımıza çıkan öğelerdir (Laqueur,1997: 130). Servi hem mezarlık ağacı oluşu hem de sembolik anlamlar barındırması bakımından doğrudan ölüm kültü ile ilgili bir ağaçtır (Cimilli, 2004: 225-235). Gül ise Hz. Muhammed ile ilişkili olduğu için mezar taşlarında sıklıkla kullanılmıştır (Laqueur,1997: 130). Yaşam ve ölüm sembolü olan hurma bol meyveleri ile yapınca bereketi bolluğu, nar ise üremeyi sembolize etmektedir (Laqueur,1997: 131). Başköy Köyü mezarlığında türü belli olmayan ağaçlar sıklıkla karşımıza çıkar. Nar ise bir mezarda yer almaktadır. Söz konusu ağaçlar meyvelerinin cinsi anlaşılmayacak bir biçimde oldukça stilize yapılmışlardır. Ancak bunların geç dönem matbu eserler içerisinde yer alan bazı cennet ağaçlarına benzerliği yine bunların kimi mezar taşlarında çifte yapıları da gözden kaçmamaktadır (Görsel 13-14).⁸ Bu nedenlerle stilize edilmiş ağaçların ahiret yaşantısının bir izdüşümü olarak mezarlara konuldukları söylemek yanlış olmayacaktır.⁹

Görsel 13: Başköy Köyü mezarlığında yer alan bir mezar yapısı örneği (Orijinal).

Görsel 14: Cennet ağaçları, *Muhammediye*, 1306 (1888/89), Süleymaniye Kütüphanesi Mehmed Nusret Giresun 00069.

Yine İslâm dininde temizlik ve abdest ile ilişkili olarak karşımıza çıkan ibrik de mezar yapılarında birden çok anlamı ile kullanılmıştır. Öncelikle Anadolu'da mezarlarda çiçeklere yer verildiği ve mezarı ziyaret edenlerin bunları suladıkları, bakımını yaptıkları bilinmektedir. Bu işlem için ibrik en sık kullanılan gereçtir. Bu nedenle ibrikler mezarlıklarda işlevsel olarak karşımıza çıkar. Yine

⁸ Yazıcıoğlu Mehmed ya da diğer bilinen adı ile Yazıcızâde Mehmed'in 15. yüzyılda kaleme aldığı *Muhammediye* adlı eserin 1840'lı yıllardan itibaren basımı yapılan kopyalarının bir bölümünde cennet tasvirlerine yer verilmiştir. Tasvirlerde yer alan şecere-i huld/şeceretü'l-huld, hurma, Şecere-i Tübâ cennet ağaçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi resimlerde Kur'an'da yer alan iki cennet vardır âyetine istinaden cennet ağaçları çifte yapılmıştır (Harman, 2015: 75-124).

⁹ Anadolu'da ölen kişinin arkasından söylenen "mekânı cennet olsun" sözleri aslında ölenin ahiret yaşantısının nasıl olması yönündeki bir temennidir. Bu söylem kimi örneklerde doğrudan mezar taşlarına da yansıtılmıştır.

özellikle geç dönem Osmanlı dünyasında ibriklerin hem dini yapıların duvarlarında bir bezeme ögesi olarak kullanılması hem de camaltı, levha gibi el sanatları örneklerinde ve bazı matbuu eserlerde sıklıkla yapılmaları bunların bu devirde neredeyse sanatın her alanına sirayet ettiğini göstermektedir. Bunun başlıca nedeni ise ibrik ve leğenin Hz. Muhammed'den geriye kalan önemli eşyalar arasında yer almasıdır (Khomehyar, 2016, 407-412). Bu nedenle genellikle ibrikler cami, seccade ve leğenlerle birlikte yan yana veya tek başına yapılmışlardır (Görsel 15)¹⁰. Bazı örneklerde bunların içine "Allah" yazısı eklenmiştir¹¹. Bu da ibriğin çoklu anlamlarla yüklendiğini ve halk tarafından kabul gördüğünü göstermektedir. Başköy Köyü mezarlarında ibriğin tek başına yapılmadığı ve daha çok leğen ya da mutfak gereçleri ile bir arada verildiği göz önüne alındığında bu motifin dönemsel bezeme anlayışı doğrultusunda üretildiği söylenebilir.

Görsel 15: İbrik, seccade, leğen gibi motifleri bir arada veren taşbaskı resim, *Taşbaskısı Halk Resimleri Sergisi Resim ve Heykel Müzesinde* (1958).

Mezar taşlarında ölüm ile ilişkilendirilebilecek diğer bir motif ise binicili/binicisiz attır. Bilindiği gibi birçok kültürde karşımıza çıkan at ölüm ile de ilişkili tutulmuştur. Özellikle mezar taşlarındaki binicisiz at; atın sahibinin öte dünyaya göç etmesi olarak görülmüştür (Çoruhlu, 2001: 41). Yine mezarlardaki binicili veya binicisiz atın ölüyü öte dünyaya taşıyan canlı olduğu yönünde yaklaşımlar da vardır (Çal, 2007: 128). Velhasıl mezarlardaki at motifi hem bu dünya hem ahiret için birer sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine de atların neden hareket halinde verildikleri ve bunların ölen kişinin yaşamına ilişkin bir gönderme olup olmadığı belli değildir.

3.2.2. Alevî İnancı ve Mezar Taşları

Alevî inancına sahip insanların yaşadığı Başköy Köyü'nde¹² mezar taşlarında yer alan bezemelerin tamamını ve insan biçiminde yapılmış bazı şahideleri Alevî inancı doğrultusunda okumak doğru gözükmemektedir.¹³ Çünkü bunun için bütün Alevî yerleşim yerlerindeki mezarlıklarının tamamın taranıp değerlendirilmeli, Sünnî mezarlıklarla olan benzerlik ya da farklılık ortaya çıkarılmalı ve özellikle kendine has bir yapıya sahip olup olmadıklarına bakılmalıdır.¹⁴ Yine İslâm dinine aykırı olan insan biçimli şahidelerin özellikle Alevî çevreler tarafından Orta Asya kültürünün devamı olarak İslâm içinde eritildiğini söylemek yanlıştır. Bilindiği gibi bütün Osmanlı mezar yapılarında antropomorf

¹⁰ Bu nedenle özellikle Osmanlı'da üretilen çoğu dini eserde ibrik, seccade, tesbih, leğen gibi objeler hem Hz. Muhammed hem de Hz. Fatıma ile ilişkili minyatür ve resimlerde yerini almıştır.

¹¹ İbrik ve leğen sadece geç dönem Osmanlı resim sanatında değil minyatürlerde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Dini ya da dünyevi konulu minyatürlerde ibrik ve leğeni birlikte görmek mümkündür (Tanındı, 1984: 28, 85; And, 2014: 244; Altner, 2019: 149-202).

¹² Başköy Köyü'nde yürütülen alan araştırması esnasındaki sözlü aktarımlara göre bu köye 19. yüzyıl itibariyle Tunceli, Amasya, Bayburt gibi farklı yerleşim yerlerinden göç yaşanmıştır. Gelen kişilerin tamamı Alevî'dir.

¹³ Kimi araştırmacılar Osmanlı'da Sünnî mezhebine ait mezarlarda 18., 19. ve 20. yüzyılın başındaki mezar taşlarının şahidelerinin stilize insan, aynı dönem Alevî mezar taşlarının şahidelerinin ise heykeller şeklinde olduğunu dile getirmektedir (Arslan, 2017:1933). Ancak söz konusu yayında verilen örnekler kısıtlı yerleşim yerlerine ait olup genel bir çalışmayı kapsamamaktadır. Yine örneklerde doğrudan bir heykel değil insana benzetilmiş şahideleri görmekteyiz. Sadece bunlara yüz çizilmiştir. Kaldı ki Osmanlı'da şahidelerin neredeyse tamamı insan bedenini anımsatacak biçimde yapılmıştır.

¹⁴ Günümüze kadar mezar taşları bölgesel olarak çalışılmıştır. Ancak bunların içinde Alevî inancı ile ilişkili olanlar da vardır (Eroğlu, 2017).

ikizler vardır ve bu özellikle şâhidelerin biçim olarak insana benzetilmesi ve başlık konulması ile yapılmıştır (Laqueur,1997: 3-4). Ancak bu mezar tipi inanç fark etmeksizin herkes tarafından uygulanmıştır. Yine insan biçimli mezar taşlarının Anadolu’da M.Ö. 2000’li yıllarda görülmesi ve bunların Asya, Avrupa gibi geniş bir alanda var olması (Sevin, 2005: 79-84); bu tipte mezar şâhidelerinin kökenini Asya’da aramayı güçleştirmektedir. Bir de bu duruma insan biçimli mezar taşlarının özellikle 1940 ve sonrası gibi oldukça geç bir dönemde kullanıma girmesi¹⁵ ve kısıtlı sayıda olması eklenince (ki neden bu dönemde tekrar dolaşıma girdiği belli değildir) zor bir hal almaktadır. Böylesi bir durum söz konusu mezarların herhangi bir inanca bağlı olmadan belli bir süre kullanıldıklarını göstermektedir.¹⁶

İnsan biçimli şâhidelerin dışında Başköy Köyü mezarlığında Alevilik inancının izlerini yansıtan mezarlar da vardır. Örneğin Cumhuriyet sonrası yapılmış bir mezarda aslında geç devir Osmanlı’da yaygın olan ve mimariden el sanatlarına kadar her alanda karşımıza çıkan bir Bektaşî yazı resminin (*Cam Altında Yirmi Bin Fersah Geleneksel Halk Resim Sanatından “Camaltı Resimler”* (1997); Arslan, 2020: 241-242); bir mezar taşına uygulanmış halini görmekteyiz. Ortasında tacın yer aldığı çifte zülfikârın büyük boyutlu tutularak vurgulandığı ve âl-i abâ adları ile oluşturulmuş bu yazı resim; ay yıldız, binicisiz at, tüfek, bardak, fincan, teslim taşı, Arapça “Lâ fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ zülfikâr” (Ali’den başka yiğit, zülfikârdan başka kılıç yoktur) yazısı, geometrik ve bitkisel bezemelerle birlikte kompoze edilmiştir.¹⁷ Burada inançla ilgili olarak Bektaşî yazı resminin dışında hem tarikatın olmazsa olması teslim taşı hem de zülfikâr ve Hz. Ali’ye övgü niteliğindeki bir söze yer verilmesi dikkat çekicidir (Görsel 16-18). Böylelikle aslında genellikle Bektaşîlikle ilgili olan öğelerin ölümün ötesinde bir kimlik ya da inanç imgesi olarak mezar taşlarına konulduğunu görmekteyiz.¹⁸ Mezarlarda inanç menşeli olarak karşımıza çıkan diğer bir bezeme öğesi ise eldir. “Hz. Fâtıma’nın eli” veya “Yadullah” da olarak da adlandırılan el özellikle Şîî inancında Ehl-i kisâ, ehl-i abâ, penç ten-i âl-i abâ, pençe-i âl-i abâ, hamse-i âl-i abâ (aba altına alınmış beş kişi)olarak da adlandırılmakta ve beşler denilen âl-i abâyı yani Hz.Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i temsil etmektedir. Yine elin kol kısmının Allah’ı temsil ettiğine ve el şeklinin orijinal ﷲ (Allah) lafzının remzi olduğuna inanılmıştır (Arslan, 2008: 62). Bu nedenle sadece bir mezar taşının şâhidesinde karşımıza (dağılmış mezar taşları arasında bulunduğundan hangi mezara ait olduğu belli değildir) çıkan eli bu bağlamda değerlendirmek doğru olacaktır (Görsel 8).

Bütün bu veriler değerlendirildiğinde mezar taşlarında yer alan bazı motiflerin inanç veya ölüm ile ilişkili olarak kullanıldığını söylemek doğru gözükmektedir. Lâkin bütün bezemelere bakıldığında bunların tek tek anlamlar yüklenerek mi kullanıldıkları yoksa bütüncül bir yaklaşımla mı bir araya getirtildiklerini sormak doğru gözükmektedir.

¹⁵ Başköy Köyü’nde yer alan insan biçimli şâhideye sahip mezar günümüze ulaşmasa da kimi araştırmacılar tarafından en erken tarihli olarak nitelenmiştir. Fakat tam tarih verilmemiştir. Yürütülen saha çalışmasında buköye 6. km. uzaklıkta olan Sarıgüney Köyü mezarlığında birkaç adet insan şeklinde şâhidelere sahip 1940’lı yıllarda yapılmış mezarlar tespit edilmiştir.

¹⁶ Çoğu araştırmacının dile getirdiği balbal örnekleri Moğolistan’dan Bulgaristan’a kadar geniş bir alanda karşımıza çıkmaktadır. Zamanla insan yüzlü mezarlardan başlıklı mezar taşlarına bir dönüşüm yaşanmıştır (Laqueur,1997: 3-4).

¹⁷ Başköy Köyü’ne yakın Sarıgüney Köyü mezarlığında aynı yazı resim uygulaması mezar taşlarına yansıtılmıştır. Bunun dışında kimi mezarlarda Sırr-ı Ali denilen yazı resim örneklerine de yer verilmiştir.

¹⁸ Zülfikâr başta olmak üzere Alevilere ait mezar taşlarında inançla ilgili çeşitli imgelere rastlanmaktadır (Çopuroğlu, 2019: 36-57). Nitekim Başköy Köyü’ne yakın Yaylakent Köyü’ndeki mezarlıkta birkaç mezar yapısında zülfikâr karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 16-17: Başköy Köyü mezarlığında yer alan 1940 tarihli bir mezar yapısı ve detayı (Orijinal).

Görsel 18: Âl-i abâ adları ile oluşturulmuş levha, Seyid Ali, H. 1304 (M. 1886/1887), *Nika Müzayedede A.Ş. Osmanlı ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesi*.

3.3. Başköy Mezar Taşlarının Tipolojisi ve Bezemeleri

Başköy’de koyun/koç heykelli mezar dışında kalan ve bazı yayınlarda ‘lahit’ formu olarak tanımlanan mezarlar; yapısal özellikleri ve bezemeleri ile ön plana çıkmaktadır. Mezar tipolojilerinin sembolik bir anlam ya da tercihle ilişkili olup olmadığına dair açık bir bilgi, tarihsel kayıt ve ya kapsamlı bir araştırma yoktur. Dolayısıyla, pek çok çalışmada karşımıza çıkan oldukça spekülatif yaklaşımları bir yana bırakarak, konuyu öncelikle kendi bağlamı içerisinde açıklamak üzere; tipolojide yapısal özelliklere, bezemede ise betimleme mantığı ve motif seçkilerine odaklanan, tipoloji ve bezemedeği değişimleri paralel biçimde okumaya yönelik bir yöntem daha uygun olacaktır. Bu bağlamda, Başköy Köyü mezar yapıları genel olarak 3 farklı tipoloji göstermektedir:

TİP-1: Bazılarının üzerindeki yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bölgedeki (TİP-2’ye giren mezarlarla birlikte) en erken tarihli mezarlardır ve tarihleri 19. yüzyılın ortalarına değin uzanmaktadır. Başköy’de ‘Eski Mezarlık’ olarak bilinen kuzey taraftaki mezarların aşağı yukarı tamamı bu gruba girmektedir.

TİP-1 mezarların; kabaca 4 dikdörtgen taş levhanın dikdörtgen bir çerçeve oluşturacak şekilde birleşmesiyle oluştuğu söylenebilir (Görsel 6, 19). Yatay biçimde yerleştirilen levhalar kuzey ve güney yüzleri, dikey yerleştirilen levhalar ise batı ve doğu yüzleri ile üst kısımdaki şahideleri oluşturur. Şahideler kuzey ve güney yüzü oluşturan levhalar arasına sıkıştırılmıştır. Doğudaki şahidenin üst kısmı üçgen formudur. Batıdaki şahide ise; üst kısımda sarık, fes ya da daire formu bir başlık, boyun kısmı ve altta genellikle yazıt ve tarih içeren dar dikdörtgen bir bölümden oluşur. Levhalar arasında, mezarın orta kısmında, her ne kadar gömünün boyutlarını tümünden kapsayacak genişlikte bir alan olmasa da, bu mezarların tipolojik olarak “gömü alanı için bir çerçeve olma -gömüyü çevreleme (ve dolayısıyla koruma)” düşüncesini yansıttığı söylenebilir.

TİP-1 mezar yapılarında bezeme unsurları genellikle yola bakan güney yüzde ve nadiren de batı kısmındaki şahide üzerinde görülmektedir. Arazinin eğimi nedeniyle kuzeye yerleştirilen taş levha toprağın içerisine fazlaca gömülü durumdadır. Muhtemelen bu nedenle yeterli alan olmadığından kuzey yüzde bezeme yer almamaktadır. Bezeme motifleri güney levha yüzeyine basit bir göçertme ile düzlem oluşturularak oyma ya da alçak kabartma şeklinde işlenmiştir. Motiflerin düzlem üzerine

nispeten gelişi-güzel yerleştirildiği görülmektedir. Ancak bazı motiflerin birbirleriyle ilişkilendirilmeye çalışıldığı (örneğin; sürahi ile fincanlı tepsi veya ibrik ile leğen gibi) gözden kaçmamaktadır.

Bezemde tercih edilen motifler, bölgedeki mezar yapılarında sıkça gözlenen; bardaklı ve fincanlı tepsi, sürahiler (bazen biri küçük olmak üzere 2 tane), kahve değirmeni, tabancalar (bazı örneklerde birbirine paralel yerleştirilmiş 2 tane), leğen ve ibrik gibi muhtemelen sembolik nitelikli objelerdir. Objelerin farklı bakış açıları ile betimlendiği (muhtemelen en kolay şekilde tanımlanabilecekleri bakış açısı ile) görülmektedir. Örneğin; sürahi, ibrik gibi objeler cepheden, bardaklı tepsi ve leğen ise kuş bakışı bir görünümle betimlenmişlerdir. Tepsi üzerindeki fincanların ve leğenin derin oymalar şeklinde işlenmiş olması ilginçtir. Diğer önemli bir nokta ise bu betimleme anlayışının hemen hemen aynı dönemdeki matbu eserlerde de karşımıza çıkmasıdır (Görsel 20).

Görsel 19: Başköy Köyü mezarlığında yer alan bir mezar yapısı (Orijinal)

Görsel 20: Hz. Muhammed'in eşyaları arasında yer alan ibrik ve leğen, *Muhammediye*, 19. yüzyıl, SK Basma Bağışlar 3293.

TİP-2: Başköy'de bu tipolojideki mezarların tamamı güneydeki mezarlık alanında yer almaktadır. TİP-2 mezar tipolojisi; farklı boyutlardaki düzgün kesme taş blokların uzun bir kütle oluşturacak şekilde örülmüş olduğu bir yapı gösterir. Gövde kısmı bir veya birkaç sıra halindeki kaideler üzerine oturmuştur. Kaideler üzerinde genelde 3 sıra kesme taştan oluşan bir gövde ve bunun üzerinde de gövdeden çıkıntı yapan bir tabla yer alır. Tabla üzerinde ise yine kesme taş bloklardan sanduka formu bir kısım bulunmaktadır. Sandukanın batı ve doğu uçlarındaki oyuklara şahideler yerleştirilmiştir.

Yapı ve bezeme açısından TİP-2 ile TİP-1 arasındaki açık farklılıklar hemen seçilebilmektedir. TİP-1 mezar yapısı yatay bir vurguya sahipken, TİP-2'deki mezarlarda yükseltiye olan vurgu oldukça belirgindir. Yine TİP-1'de mezar yapısı gömü alanı için bir çerçeve işlevi görmekteyken, TİP-2'de mezar yapısı gömünün üzerinde kaidelerle yükselen bir küttedir ve bu açıdan anıtsal karakterli olduğu söylenebilir. Gövdenin uzaması ve şahidelerin üstteki sanduka kısmına alınmasıyla batı ve doğu yüzlerinin de uygun hale gelmesi sonucu bezemeler için daha fazla alan ortaya çıkmış gibi gözükmektedir. Dolayısıyla bu mezar tipolojisi kimi yerde gövdenin 4 yüzünün birden süslenmesine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte TİP-2 mezar formunda betimleme açısından ortaya çıkan sorun

yekpare taş bloklar yerine küçük boyutlu kesme taş blokların kullanılması nedeniyle yüzeylerin parçalı birimler şeklinde bir yapı göstermesidir. Bu nedenle süsleme öğelerinin gruplandırılarak bazı bloklar üzerine yerleştirildiği görülmektedir (Görsel 7, 8, 8, 21).¹⁹

TİP-2’de süsleme ve motif çeşitliliği artmıştır. TİP-1’de karşımıza çıkan objeler yanında motif repertuarına binicili ya da binicisiz at ve bitkisel ya da geometrik dekoratif bazı unsurlar da eklenmiştir. TİP-2’de süsleme açısından en dikkat çekici gelişme ise silah betimlemelerinin sayıca ve çeşit olarak belirgin bir artış göstermesidir. Tabancaların yanında; hançerler, kılıçlar, tüfek, mızrak ve fişeklikler sıklıkla tercih edilen betimlemeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 21: Başköy Köyü mezarlığında yer alan bir mezar yapısı (Orijinal)

Başköy’de TİP-2 mezarlar arasında yer alan bir örnek ise özellikle bezemeye yaklaşım konusunda farklı bir eğilimi ortaya koymaktadır. Bu mezar yapısında da gövde kısmı farklı boyutlardaki kesme taş bloklardan oluşmakla birlikte, kullanılan taş bloklar diğer örneklere nazaran daha büyük ve az sayıdadır. Aynı zamanda, kuzey ve güney yüzlerinde kaval silmelerle kuşatılan göçertmeler oluşturulduğu ve böylelikle bütünlüklü bir betimleme alanı yaratılmaya çalışıldığı gözden kaçmamaktadır (Görsel 22-23).

Görsel 22-23: Başköy Köyü mezarlığında yer alan mezar yapıları (Orijinal)

Bu mezar yapısı motif kullanımı açısından da farklılıklar gösterir. Diğer mezarlarda sıkça kullanılan objeler ve silahlar bu mezar yapısının bezeme programında yer almamaktadır. Bunların yerine, geometrik ya da bitkisel çeşitli dekoratif öğeler tercih edilmiştir (Görsel 24-25). Her ne kadar bezemeler için bütünlüklü bir yüzey yaratılmaya çalışılsa da, parçalı taş dokusu nedeniyle bu dekoratif yaklaşım özellikle güney ve kuzey yüzlerde etkisini yeterince gösterememektedir. Daha uygun yüzeyler sunan batı ve doğu yüzleri ise bu gelişen dekoratif yaklaşımı açık biçimde göz önüne

¹⁹ Benzer bir tipoloji Adıyaman Besni’deki bazı mezar yapılarında da karşımıza çıkmaktadır. Burada da 1884 tarihli bir mezarın farklı boyutlardaki kesme taş blokların bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu görülmektedir. Besni’deki mezarda da sürahi, bardaklı tepsi vb. objeler taş bloklar üzerine gruplandırılarak, gövdenin en üst kısmındaki sıraya yerleştirilmişlerdir. Gövdenin alt kısımlarında ise ustanın muhtemelen bütünlüklü bir yüzey algısı yaratma adına boydan boya uzanan friz şeklinde bezemeler yaptığı görülmektedir (Arslan, 2011:258-262).

sermektedir. Batı ve doğu yüzlerinde bezemenin çok daha düzenli ve simetrik biçimde işlendiği açıktır. Bu mezar yapısının düzenleme, motif seçkisi ve dekoratif bir yaklaşımın gelişimi açısından TİP-3'te yer alan mezarların en azından bir bölümüne hakim olan anlayışın öncüsü olduğunu düşünmek mümkündür.

Görsel 24-25: Başköy Köyü mezarlığında yer alan mezar yapıları (Orijinal)

TİP-3: Form olarak TİP-2'deki örneklerle benzetilebilir, gövde kısımları yekpare taştan yapılmış mezarlardır. Gövdenin üzerinde dışa çıkıntılı bir tabla kısmı ve yukarıda da batı-doğu yönünde birer şahide yer alır. Sanduka formu bölümler basit dikdörtgen bir taşla dönüşmüş ve şahideler arasına yerleştirilmiştir. Gövdede yekpare taş kullanımı bezeme için geniş ve kesintisiz bir yüzey sağlamıştır. Bezeme programında çerçevelemenin geliştiği daha düzenli ve dengeli bir anlayış göze çarpmaktadır (Görsel 26-27). Yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla TİP-3'teki mezarlar diğerlerinden daha geç tarihlidir ve 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısı içerisinde yapılmışlardır.

Bununla birlikte, TİP-3'teki mezarlarda düzenleme ve bezeme açısından iki farklı eğilimi tespit etmek mümkündür;

TİP-3-A: Gövdenin yatay bir dikdörtgen olduğu ve bezemede dekoratif eğilimin baskın olduğu mezar yapılarıdır (Görsel 26). Muhtemelen TİP-3 B'deki mezarlardan daha erken tarihlidirler.

TİP-3-B: Gövdenin kareye yakın formlu olduğu, bezemede sembolik-betimsel öğelerin öne çıktığı mezar yapılarıdır (Görsel 27).

Bu iki alt grup arasında kullanılan taşın yapısı ve işçilik açısından da oldukça açık farklılıklar gözlenmektedir. Bu da, kronolojik farklılıkla birlikte yukarıda da değindiğimiz gibi farklı atölye-usta pratikleri çerçevesinde yorumlanabilir.

Görsel 26-27: Başköy Köyü mezarlığında yer alan TİP-3-A ve TİP-3-B mezar yapıları (Orijinal).

TİP-3mezarlarda süsleme yoğunlaşmış ve motif çeşitliliği de alabildiğine artmıştır. Bezeme programında bitkisel ya da geometrik olsun dekoratif öğeler sayıca baskındır. Bunlar içerisinde; madalyonlar, altıgenler, 6 yapraklı çiçekler, çarkıfelekler, kare içerisinde 6 ya da 8 kollu yıldızlar vb. sıklıkla görülür. Özellikle TİP-3-A mezar yapılarında bu dekoratif öğeler programın tamamını oluşturmaktadır.

Bardak, fincan, leğen, sürahi vb. objelerin kullanımı da özellikle TİP-3-B mezarlarda devam etmiştir. Ancak bu objelerin artık çağdaş görünüşleri ile programda yer aldıkları ve genelde raf, terek gibi elemanlar içerisinde betimlendikleri görülür.

TİP-3 mezarlarda motifler açısından en önemli yeniliklerden biri ev-konak tasvirlerinin programa girmesidir. Bu tür tasvirlerin özellikle TİP-3-B mezarlarda sıklıkla kullanıldığı gözden kaçmamaktadır. Oysa Osmanlı'da mimari bezemeler 19. yüzyıldan sonra mezar taşlarında yerini almaya başlamıştır (Daş, 1996: 27-29). Fakat Başköy'deki ev-konak tasvirleri Cumhuriyet sonrası mezarlarda karşımıza çıkmaktadır. Bezeme programındaki dikkat çekici bir diğer husus ise silah betimlemelerinden vazgeçilmesidir.

Genel olarak bakıldığında, yapısal özellikleri açısından; TİP-1 klasik mezar tasarımına, yani gömü alanını çevreleyen-koruyan bir tasarıma sahiptir. TİP-2 ve TİP-3 mezarlarda ise gömü alanı üzerinde yükselen bir kütle tasarımı ve işlevsellikten ziyade anıtsallık hakim gibi görünmektedir.

TİP-2'deki mezarların farklı boyutlardaki taş blokların yığma şeklinde dizilimiyle yapılmış olmaları ilginçtir. Bunun malzeme sorunuyla mı, yoksa sembolik bir tercihle mi ilişkili olduğuna dair bir bilgi yoktur. Ancak yığma taş düzeninin düşey vurguyu/yükselme algısını güçlendirdiğini düşünmek mümkündür.

TİP-2 mezarların anıtsal karakterine rağmen farklı boyutlardaki yığma taş düzeni bazı sorunlar yaratmış gibi gözükmektedir. Kimi yerde birbirlerine iyi eklenmemiş bu taş bloklar (özellikle üst kısımlarda) ayrılmış ve dağılmışlardır. Ayrıca farklı boyutlarda çok sayıda taş bloğun kullanımı parçalı bir yüzey yaratmış ve bu da bezemede kompozisyon anlayışını, merkezi-simetrik düzenleme imkanını ortadan kaldırmıştır. Özellikle bezeme açısından ortaya çıkan bu sorunu aşmak için bazı girişimler yapılmış gibi gözükmektedir (Görsel 22-25). Muhtemelen bu nedenle TİP-3 mezarlar giderek hem yapısal hem de dekoratif açıdan daha ideal bir form haline gelmiş olmalıdır.

TİP-3 mezarlarda gövde tasarımı ve süsleme programına bakarak 'A' ve 'B' olmak üzere iki farklı tipolojiden söz edilebilir. TİP-3-A formu dikdörtgen bir gövdeye ve salt dekoratif nitelikli (soyut, simetrik ve merkezi) bir bezeme programına sahiptir. TİP-3-B formunda ise kareye yakın bir gövde ve sembolik-betimsel bir süsleme programı karşımıza çıkmaktadır. Bu iki grup arasında kronolojik bir farklılık da tespit edilebilmektedir.

Süsleme açısından; TİP-1 mezarların bezeme programının bölgede çok yaygın olarak gözlenen sembolik objeler²⁰ (sürahi, kahve değirmeni, bardak/fincan tepsisi, ibrik, leğen, tabanca gibi) içerdiği görülür. Bunların boş bir arka-fon üzerinde, herhangi bir bağlamsal ilişki kuramayacağımız şekilde betimlenmeleri salt-sembolik niteliklerini öne çıkarmaktadır.

TİP-2 mezarlar yapıları nedeniyle süsleme için daha fazla alan sunmaktadır. Ancak gövdenin çeşitli boyutlardaki kesme taş bloklardan oluşması bezeme için kesintisiz uzanan bir düzlem oluşumunun önüne geçmiştir. Bu nedenle motiflerin gruplandırılarak (örneğin silahlar bir yerde, sembolik objeler bir yerde vb.) uygun büyüklükteki taş bloklar üzerine yerleştirildikleri görülür. Bezeme açısından 2. grup mezarlardaki işçilik ve düzenleme anlayışının 1. gruba nazaran daha gelişkin olduğu açıktır.

²⁰ Benzer objelerin, aşağı yukarı aynı dönemde Anadolu'nun pek çok yerindeki mezar yapılarında bezeme öğesi olarak kullanıldığı görülmektedir (Arslan, 2011: 257-284; Budak, 2020: 277-299).

Motif olarak sembolik objelerin kullanımı devam ettirilmiş ancak bazı dekoratif öğeler ve özellikle silah betimlemeleri ile bezeme programı genişletilmiştir. Burada özellikle silah betimlemelerinin hem sayıca hem de çeşitlilik açısından ciddi bir artış gösterdiği dikkati çekmektedir. Bunlara binicili ya da binicisiz at betimlemeleri de eklenince bezeme programında savaşıllığa, yiğitliğe yönelik bir vurgudan söz edebiliriz. Bu durum ölen kişinin nitelikleri ile ilişkili olabileceği gibi dönem içinde meydana gelen savaş vb. gibi durumlarla da alakalı olabilir.

TİP-3 mezarların yapısal olarak hem daha sağlam hem de bütünlüklü, kompozisyon ilkelerini gözetilen bir dekoratif anlayış çerçevesinde geliştiği düşünülebilir. Bu gruptaki TİP-3-A formu mezarlarında dikdörtgen gövde ile bezeme programı paralel gelişmiş gibi görünmektedir (Görsel 26). Gelişmiş bir çerçeveleme düzeni içerisinde oldukça simetrik kompozisyonlar, az-çok benzer motifler ile bu tipteki mezar yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Kullanılan motifler; madalyon, çarkıfelek, stilize bitki formları, çok-kollu yıldızlar, istiridye kabuğu formunda ışın demetleri vb'dir. Bunların bazıları sembolik nitelikli de olabilir. Dikkat çekici bir husus, diğer mezarlarda gördüğümüz sembolik objelerin ve silahların TİP-3-A mezarlarında hiç kullanılmamış olmasıdır. Bezeme programında hem düzenleme hem de motifler açısından ortaya çıkan bu radikal dönüşüm kayda değerdir. Form, işçilik ve motif seçkisindeki tutarlılık bu grubun aynı atölye – ustalar tarafından yapılmış olabileceği izlenimini doğurmaktadır.

TİP-3-B mezarlar ise kareye yakın bir gövdeye sahiptir. Yazıtlardan bunların TİP-3-A'daki örneklerden daha geç tarihli oldukları anlaşılmaktadır (1940 ve sonrası). TİP-3-B mezarlarda hem kullanılan taşın hem de işlemenin daha düşük nitelikte olduğu söylenebilir. Süsleme programı da TİP-3-A'daki örneklerden tamamen farklıdır. Salt dekoratif düzenleme anlayışı çoğunlukla terk edilmiştir. Bunun yerine sembolik objelerin başka bazı öğelerle kompoze edildiği ve ayrıca çoğu örnekte tasvir de içeren (ev betimlemeleri gibi) yeni bir bezeme programı karşımıza çıkmaktadır. Bardak, fincan, demlik vb. objeler artık modern görünüşleri ile programda yer alırlar. Bunlar ayrıca TİP-1 ve TİP-2 mezarlarda gördüğümüz gibi zeminle organik ilişkisi olmayan bezeme unsurları değildir. Belirli bir bağlam (belli bir çevresel ilişki) içerisinde betimlendikleri (örneğin raflarda ya da tereklerde) görülür. Böylelikle artık salt-sembolik öğelerden ziyade (sembolik anlamlarını korusalar bile), gerçek ve güncel ilişkiler çerçevesinde yorumlanmış öğelere dönüşmüş oldukları söylenebilir. Bunların çoğu örnekte bir ev betimlemesi (dış görünüm) ile birlikte verilmesi kayda değerdir. Raf, terek vb. elemanlar içerisinde bir bakıma bir iç-mekan önermesi sunan görünüşler oluştururlar. Dolayısıyla mezarın bir yüzünde ev-konak betimlemesi, diğer yüzünde de (bazen ikisi de aynı düzlem üzerindedir) o evin içinden bir kesitin ve sembolik objelerin sunumu ölen kişinin; dünyevi yaşamı, toplumsal ilişkileri, konukseverliği, cömertliği vb. bağlamlarda yorumlanabilecektir.

3. grupta yer alan bezemelerle ilgili diğer bir husus ise aynı betimleme anlayışının köyün geleneksel mimarisinde de karşımıza çıkmasıdır. Tüteklikli örtü sistemi ile ayırt edici bir özelliğe sahip olan ve "Gottonun Evi" veya "Dursun Koçgilin Odası" olarak adlandırılan (Naldan, 2020: 251; M. Kırmızıtaş, kişisel görüşme, 2. Mart, 2021) bir yapıda ahşap sütun başlıklarında dikdörtgen veya kare çerçeve içine alınmış bitkisel-geometrik motifleri görmek mümkündür (Görsel 28). H. 1307 (M. 1889-90) tarihli bu yapı bize söz konusu bezemelerin bu dönemde mimaride kullanıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Görsel 28: Tüteklikli örtü sistemine sahip evde bir sütun başlığı (Orijinal).

Değerlendirme ve Sonuç

Başköy Köyü mezar yapıları, farklı formları ve zengin bezemeleri ile geç devir Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi gömü gelenekleri ve ölüm kültürünün yansımaları olmaları bakımından önem arz etmektedirler. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda genel eğilim özellikle bezemeler ve bunların kökeni, ikonografisi ya da sembolizmi olmuştur. Çoğu araştırmacı bunları dini ya da etnik bağlamda değerlendirmiştir. Ancak yürütülen saha çalışması esnasında daha önce hakkında benzer yaklaşımlar olduğu mezar yapılarının farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bunun başlıca nedeni ise araştırmalarda sunulan argümanların birbiri ile çelişmesi ve mezarların hem tipolojik hem de bezeme programı açısından değerlendirilmeye tabi tutulmamasıdır.

Genel olarak bakıldığında, bir adet koyun koç heykeli hariç 3 farklı tipte mezar yapısından söz etmek mümkün görünmektedir. Çalışmamızda TİP-1 olarak tanımlanan ilk tipoloji taş levhaların birbirine eklenmesiyle oluşturulmuş basit tipte mezar yapılarıdır. Bugün, çoğu maalesef harap durumdadır. TİP-2 ve TİP-3 olarak tanımlanan diğer mezar yapıları ise parçalı ya da yekpare taş bloklardan yapılmış, daha kütleli ve abidevi yapılarıdır. Bu iki tip mezar yapısında birkaç basamak kaide kullanılarak yükseltiye ve anıtsallığa yönelik vurgu güçlendirilmiş gibi gözükmektedir. Başköy'de bu mezar geleneği 19. yüzyılda başlamış ve 1950'li yıllara kadar sürdürülmüştür.

Mezarlarda yer alan bezemelerin; motif seçkisi, sembolik-ikonografik anlamları ve betimleme anlayışları açısından çoklu bir okumaya tabi tutulması yararlı olacaktır. Taş malzemeden yapılmış mezarlarda bezemelerin kabartma ya da oyma/kazıma teknikleri ile işlendiği görülmektedir. Bu da, özellikle yoğun bezemeli örneklerin daha ilk bakışta çarpıcı bir etki yaratmasına neden olmaktadır. Böylelikle mezar taşları başlı başına bir sanat eserine ve gören için de dikkat çekici bir objeye dönüştürülmüştür. Bezeme konusunda dikkati çeken bir özellik de oldukça zengin motif çeşitliliğidir. Geometrik ve bitkisel motiflerin dışında, mutfak gereçleri, silahlar, kılıçlar, fişeklikler, ev-konak betimlemeleri, çarkıfelekler vb. gibi oldukça farklı nitelikte motif, mezar yapılarının bezeme programında yer almaktadır. Bütün bu bezeme çeşitliliğinin ölüm kültürü, dönemsel beğeniler, sembolik anlamlar doğrultusunda bir araya getirildiğini söylemek yerinde olacaktır. İbrik, leğen, yazı resimler, çifte yapılmış ağaçlar, el gibi motifler ölüm sonrası hayat ve inançla doğrudan ilişkilidir. Bunlarla hem ölen şahsın inancına hem de ahiret yaşantısına gönderme yapılmıştır. Mutfak gereçleri, silahlar, kesici aletler, ev görünüşleri hatta mobilyalar ise günlük kullanım eşyaları olup kişinin dünyevi yaşantısına ve kişiliğine vurgu yapmaktadır.

Mezarlarda yer alan motiflerin bir araya getirilişlerinde farklı yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Leğen, ibrik, tepside fincanlar, kahve değirmeni, silah vb. gibi bazı objeler genellikle gruplandırılarak bir araya getirilmiştir. Kimi örneklerde bunlara binicili/binicisiz atlar eşlik etmektedir. Bu motiflerin neredeyse kesintisiz bir biçimde mezarlarda kullanıldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Yalnızca

TİP-3-A mezar yapılarında bunlar hiç kullanılmamış, yerine çarkıfelek, geometrik ve bitkisel motifler tercih edilmiştir. Bu da söz konusu motiflerin bir dönem kullanımdan kalktığını ya da farklı bir atölyenin devreye girdiğini akla getirmektedir. Bu atölye değişiminin diğer bir işareti de bezemelerdeki dönemsel değişimdir. Erken örneklerde yer alan söz konusu motifler özellikle Cumhuriyet sonrası mezarlarda dönüşüme uğramıştır. Örneğin kahve fincanları ve cezve, kahve değirmeni gibi gereçler yerini tepside bardaklara ve demliğe bırakmıştır. Hatta yer yer bu gereçler ayaklı dolaplar içerisinde veya tereklerde gösterilmiştir. Aynı zamanda bezemelerin kompoze edilmesinde de değişimler gözlenmektedir. Silahlar, kılıçlar, at, mutfak gereçleri, leğen ve ibrik gibi öğelerin bir araya getirildiği erken dönem örneklerinde bunlar gruplanarak ya mezarın bir yüzüne ya da her iki yüzüne yerleştirilmiştir. Cumhuriyet sonrası mezarlarda ise mezarın bir yüzüne mutfak gereçleri diğerine ise ev-konak, bitkisel bezeme gibi motifler veya yazı konumlandırılmıştır.

Mezar tipolojileri ve bezemeler açısından öncelikle bunların üretimindeki atölyelerin veya ustaların varlığının araştırılması önde gelen bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir araştırma mezar taşı atölyelerinin veya ustalarının mezarları siparişe göre mi yoksa hazır üretim olarak mı yaptıklarını ortaya koyacaktır. Çünkü bazı araştırmacılar mezar taşlarının önceden hazırlandığını, bezemeleri mezarı yapan ustaların belirlediğini ve bezemelerin dönemin modasına göre yapıldığını ileri sürmektedir (Baykara, 1972: 53; Laqueur,1997: 18,80, 127). Aynı zamanda mezarların yapımında cenaze sahibinin tercihini ya da ekonomiyi de (Özkan, 2002: 613) göz önüne aldığımızda hem mezar tiplerinin hem de bezemelerin bir usta/atölye ürünü mü oldukları, bunların oluşturulmasında cenaze sahibinin etkisinin olup olmadığı daha anlaşılır olacaktır. Atölye ve usta ile bağlantılı olarak mezarların ve bezemelerin dönemsel olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir. Başköy Köyü mezarlarına baktığımızda bezeme repertuarındaki çoğu motifin mimari, minyatür ve matbu eserler gibi hemen hemen aynı dönem eserlerinde görmek mümkündür. Bu da bize aynı dönem üretilen eserlerdeki etkileşimi veya dönemsel beğeni anlayışını yansıtmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlıda mezar taşlarının bütüncül bir sanat eseri olarak görüldüğünü unutmadan (Laqueur,1997: 3) -ki erken cumhuriyet dönemi mezarları içinde aynı şeyi söylemek yanlış olmaz- Başköy Köyü mezarlarını çoklu bir okumayla ele almak zaruridir. Bu nedenle söz konusu mezarlar ve bezemelerini değerlendirirken sadece ikonografi, sembolizm ve köken hususunda değil, bunları etkileyen dönemsel yaklaşımlar, atölyeler, ustalar, tercihler, betimleme anlayışları, yerel etkiler ve geçirdiği dönüşümlere de bakmak daha sağlıklı bilgiler sunacaktır.

Kaynakça

- Altıer, Semiha (2019). “Osmanlı Sanatı’nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Cilt 17, Sayı 26, s. 149-202.
- Alyılmaz, Cengiz; Alyılmaz, Semra (2017). “İğdir ve Çevresindeki Koç Heykelli Mezar Taşlarının Üzerlerindeki Arap Harfli Yazıtlar”, *Türk Dünyası*, Sayı 43, s. 305-345.
- And, Metin (2014). *Osmanlı Tasvir Sanatları I: Minyatür*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Muhammet (2008). “İğdir Çevresinde Bir Grup El Motifli Mezar Taşı”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 55-70.
- Arslan, Muhammet (2011). “Adıyaman Besni İlçesindeki Bazı Mezar Taşlarında Görülen Kahve Yapımı ve Sunumu İle İlgili Kabartmalar Üzerine”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 30, s. 257-284.
- Arslan, Muhammet (2020). “Anadolu Türk Mimarisinde Zülfikar Tasvirleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*, Sayı 95, s. 235-275.
- Arslan, Aslı Sağıroğlu (2017). “Taşlar Konuşur”: Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili”, *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, s. 1923-1937.

- Başköylü Seyyid Hasan Efendi (2008). *Hakk'ın Emri Rızası*, Yurt Kitap Yayın, Ankara.
- Baykara, Tuncer (1972). “Mirseyit (Tanır) Köyü Mezarlığı”, *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı 4, s. 53-55.
- Berkli, Yunus (2007). *Erzurum ve Erzincan çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları Ve Sanat Tarihindeki Yeri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Bezgin, Yusuf Kenan (2019). *Erzincan İli ve Çevresinde Bulunan Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan Halk İnanmaları*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Budak, Ayşe (2020). “Kültürel Belleğin Yinelenmesi: Kayseri’de Koçgiri Aşireti’nin Yerleştiği Köylerde Bezemeli Mezar Taşları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 95, s. 277-299.
- Cam Altında Yirmi Bin Fersah Geleneksel Halk Resim Sanatından “Camaltı Resimler”* (1997). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Canan, Duygu (2019). *Eskiçağ’da Erzincan’ın Ulaşım Ağları*, Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan.
- Ceylan, Alparslan (2000). “Çayırılı’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 41, s. 277-291.
- Cimilli, Canan (2004). “Osmanlı’da Servi Motifinin İnançla Bağlantısı”, *Sanat ve İnanç/2 Rıfkı Melul Meriç Anısına*, (haz. Banu Mahir-Halenur Katipoğlu), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, s. 225-235.
- Çal, Halit (2007). “Erzincan Çayırılı Eşmepınar Köyü Mezar-Mezar Taşları”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz’a Armağan*, Konya, s.125-154.
- Çal, Halit (2011). “Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi”, *Milli Folklor*, Cilt 23, Sayı 89, s. 220-239.
- Çopuroğlu, Y. Cemalettin (2019). “Kültürel Anımların Taşınması: Koç Başlı Mezar Taşları(Elazığ Gülmez Mezarlığı Örneği)”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, s. 36-57.
- Çoruhlu, Yaşar (2000). “At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi”. *Toplumsal Tarih*, Sayı 94, s. 35-42.
- Danık, Ertuğrul (1990). *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Danık, Ertuğrul (2004). “Koç ve At Şeklindeki Anadolu Mezar Taşlarının Dağılımı”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı4, s. 25-28.
- Davun, Banu (2016) “Erzincan Çevresindeki Koyun ve At Biçimli MezarTaşlarının Sanat ve Estetik Açından Değerlendirilmesi”, *Erzincan Üniversitesi Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, Erzincan, s. 239-249.
- Dölek, İlbey (2019). “Koçgiri Aşiretine Ait Mezar Taşlarındaki Motiflerin Dinler Tarihi Açısından İncelenmesi: Göksun-Keklikoluk Örneği”, *I. Uluslar Arası Geleneksel Türk Mezar Taşları Kitabı*, KhazarUniversityPress, s. 157-181.
- Eroğlu, Eren Fefmi (2017). *Beşkaza Yöresi Yörük-Türkmen Mezar Taşları Ve Damgaları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Gül, Abdulkadir (2011). “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *History Studies*, Cilt 3, Sayı 1, s. 113-129.
- Gülensoy, Tuncer (1992). “Tunceli’nin Pülümür Sağlamtaş Köyü Mezarlığı Üzerine Notlar”, *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, s. 105-108.
- Gümüšoğlu, Dursun (2004). *Anadolu’da Bir köy : Eskikonak : Antropolojik İnceleme*, Ardıç Yayınları, İstanbul.

- Gündoğdu, Hamza (1997). “Eski Bir Kültür Merkezi: Başköy”, *Anadolu Birliğinin Sağlanmasında Otlukbeli Savaşının Yeri ve Önemi Paneli*, Otlukbeli Belediyesi Yayını, Ankara, s. 135-142.
- Gündoğdu, Hamza (1999). “Başköy Hakkında Bir Araştırma”, *Kuruluşunun 45. Yılında tarihi kültürü Coğrafyası ve İnsanı ile Çayırılı, Çayırılı*, s. 57-62.
- Güven, Onur (2019). “Ahıska’dan Artvin’e Koç-Koyun Formlu Mezar Taşları”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal of Turkish History Researches*, Sayı 41, s. 345-363.
- Harman, Mürüvet (2015), *Osmanlı Sanatında Cennet İmgesi-Bahçe Tasarımı İlişkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Haseki, Metin (t.y.). *Plastik Açısından Türk Mezar Taşları*, İstanbul Devlet Güzel Sanatları Akademisi, İstanbul.
- Karaca, Faruk (2001). “Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, *İslami Araştırmalar*, Sayı 14, s. 501-512.
- Khamehyar, Ahmad (2016). “Osmanlı Dönemi Resimli Dua Kitaplarında Kutsal Emanetlerin Tasvirleri”, *Tasvir. Teori ve Pratik Arasında İslam Görsel Kültürü*. (Ed. Nicole Kançal- Ferrarri-Ayşe Taşkent), Klasik, İstanbul, s. 389-420.
- Kuruluşunun 45. Yılında Tarihi Kültürü Coğrafyası ve İnsanı İle Çayırılı* (1999). Çayırılı.
- Laqueur, Hans-Peter (1997), *Hüve’l-Baki İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, (Çev. Selahattin Dildüzgün), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Naldan, Funda (2020). “Erzincan-Çayırılı İlçesi Başköy Köy Odaları”, *Milli Folklor*, Cilt 32, Sayı 126, s. 249-263.
- Nika Müzayede A.Ş. Osmanlı ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesini*, 12 Temmuz 2011 Ramada Plaza İstanbul.
- Özkan, Haldun (2000). “Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, s. 31-47.
- Özkan, Haldun (2002). “Erzincan/Çayırılı ve Çevresinde Heykel Biçimli Mezartaşlarından Birkaç Örnek”, *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Kayseri, s. 611-619.
- Sevgen, Nazmi (1950). “Anadolu Koyun ve At Motifli Mezar Taşları”, *Tarih Dünyası*, Cilt I, Sayı 8, s. 333-336.
- Sevin, Veli (2005). *Hakkari Taşları Çıplak Savaşçıların Gizemi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tanıncı, Zeren (1984). *Siyer-i Nebî İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed’in Hayatı*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Taşbaskısı Halk Resimleri Sergisi Resim ve Heykel Müzesinde* (1958). Erpak Matbaası, İstanbul.
- Tokat, Muhammet Erşed; Çalış, Ercan. (2016). “18 ve 19. Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan İslami Dönem Mezar Taşlarında Askeri Eşya Bezeme Örnekleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, s. 194-231.